

Ewa Radziejowska-Parandowska

Problemy konserwacji zespołu klasztornego z XII w. w Starej Dongoli (Sudan)

Ochrona Zabytków 48/1 (188), 60-62

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PROBLEMY KONSERWACJI ZESPOŁU KLASZTORNEGO Z XII W. W STAREJ DONGOLI (SUDAN)

Dongola to dawna stolica Makurii, jednego z trzech państw Nubii w epoce dominacji chrześcijańskiej. Leży na wschodnim brzegu Nilu, między III a IV kataraktą. Świetność Dongoli to czasy europejskiego średniowiecza. Najazd Arabów był początkiem upadku i panowania władców chrześcijańskich (do połowy XIV w.). Polskie badania archeologiczne w Starej

stella nagrobna biskupa Georgiosa opatrzona datą 1113 wyznacza punkt chronologiczny — stanowi podstawę wielu hipotez dotyczących nie tylko historii klasztoru, ale też rozwoju malarstwa i architektury chrześcijańskiej Nubii.

Materiały i techniki budowlane

W Dongoli, przy niemal zupełnym braku drewna i kamienia, powszechnie dostępnym materiałem jest glina i muł nilowy. Zmieszane ze słomą, służyły do wyrobu cegieł suszonych na słońcu lub wypalanych w piecach. Sposobu produkcji cegieł nie zmieniono do dzisiaj (il. 1). Lokalna glina lub muł zmieszany z drobnym piaskiem zastępowały zaprawę, zaś mułowe tynki zawierają często domieszkę organicznych składników (sieczenka, trawa, włosie lub popiół) zwiększających ich elastyczność. Stosowano technikę malowania na sucho. Tło malowideł stanowi pobiała z warstwy lokalnej glinki, a podstawą barwników były pigmenty — ochry żółte, czerwone, brązowe, fioletowe — spotykane na pustyni w postaci mineralnych grudek. Rzadziej używane zielenie i błękity z pewnością importowano. Czerń to sadza — zwykły kopeć z garnka. Spoiwem pigmentów była guma arabska — jeden z głównych produktów Sudanu. Użycie wapna i kamienia ograniczono do minimum. W miękkim piaskowcu wycinano ażurowe, okienne kraty, zastępując jednak chętniej i ten materiał malowaną i wypalaną gliną.

Klasztor zbudowano z cegły mułowej, łączonej lokalną szarozółtą gliną lub zaprawą mułową. Niektóre ze ścian, zwłaszcza zewnętrzne, wzmocniano kamieniami i paloną cegłą. Większość pomieszczeń była zadana beczkowym sklepieniem z mułowych cegieł, specjalnie przygotowywanych, o większych wymiarach. Podłogi wykładano paloną cegłą mułową, terakotowymi płytkami lub po prostu ubitym mułem.

Strategia konserwatorska

Nie ulega wątpliwości, że badania archeologiczne w Starej Dongoli mają ogromne znaczenie dla nauki, a odkrycie zespołu klasztornego p.w. Św. Trójcy, jednego z trzech znanych dziś klasztorów w Nubii, pozwala na uzyskanie wielu cennych informacji o nubijskim monastycyzmie. Właśnie ranga odkrycia powinna przesądzać o konieczności trwałego zabezpieczenia obiektu.

1. Produkcja cegieł mułowych (wszystkie fot. autor)
1. The production of mud bricks (all photos: by the author)

Dongoli prowadzone od 1964 r. pod kierunkiem dra Stefana Jakobielskiego obejmują olbrzymi teren — 150 hektarów pustyni, z czego 1/5 zajmują ruiny średniowiecznego miasta, obwiedzonego masywnymi murami. Rezultatem 27 corocznych, 6-10 tygodniowych kampanii wykopaliskowych jest odsłonięcie 10 kościołów budowanych od VI do XIII w., królewskiej rezydencji zamienionej na meczet w XIV w., dzielnicy mieszkalnej, wytwórni ceramiki i kilku cmentarzy. Sezon 1991/1992 przyniósł nowe odkrycie, którym jest zespół klasztorny pod wezwaniem Św. Trójcy, założony w końcu VII w. i użytkowany do końca XII w.

Budowla zajmuje powierzchnię około 120 x 100 m. Odsłonięta dotychczas część klasztoru zachowana jest do wysokości około 3 m. Niektóre pomieszczenia zachowały się do wysokości beczkowych sklepień, a ukształtowanie terenu kryjącego dalszą część zespołu pozwala sądzić, że ocalały również pomieszczenia górnej kondygnacji. Najcenniejsze znaleziska to malowidła z XI-XII w. pokrywające bielone ściany, wydrapane na tynkach napisy koptyjskie, nubijskie i greckie, świetnie zachowana krypta ze zwłokami pięciu mnichów, której wnętrze pokryto tekstami religijno-magicznymi. Znaleziona *in situ* marmurowa

Program konserwacji klasztoru powinien być jednak ściśle uzależniony od możliwości uratowania ruin Starej Dongoli jako całego zespołu miejskiego, a decyduje o tym wiele czynników:

1. Uwarunkowania środowiskowe, socjologiczne. Ogromne odległości od dużych miast i utrudniony dojazd są przyczyną zupełnego braku turystyki, i tak słabo w Sudanie rozwiniętej. Dzisiejsze władze Sudanu i mieszkańcy Dongoli to muzułmanie. Nie widzą oni potrzeby konserwacji czy rekonstrukcji chrześcijańskich budowli, które są wyrazem niezrozumiałej lub wrogiej religii. Z tego powodu zabiegi konserwatorskie często zmierzają do ukrycia znaleziska, np. wizerunków świętych.

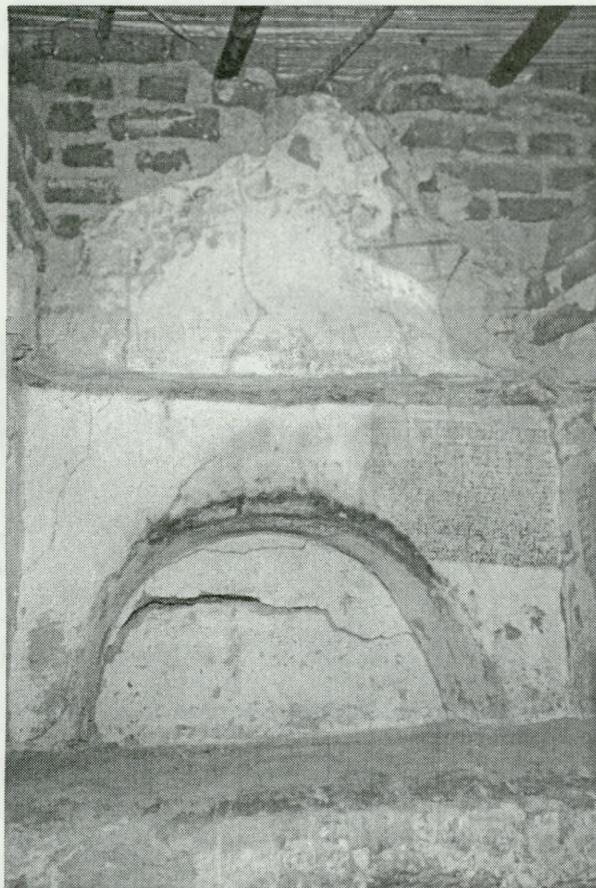
2. Możliwości ekonomiczne. Skromny budżet wykopalisk, zależny od zasobów Polskiego Centrum Archeologii Śródziemnomorskiej Uniwersytetu Warszawskiego, bardzo ogranicza możliwości badawcze i zakres prac konserwatorskich. W obecnej sytuacji politycznej Sudanu, w którym stan wojenny trwa od wielu lat, nie można także liczyć na finansowe wsparcie projektów ani ze strony Sudańskiej Służby Starożytności, ani międzynarodowych organizacji. Materiały konserwatorskie są niemal niedostępne, niewielką ich ilość przywozi się z Polski kosztownym transportem. Powyższe przyczyny powodują, że program wykopalisk obejmuje głównie badania archeologiczno-architektoniczne, których celem jest inwentaryzacja i dokumentacja odkryć. Rzadko towarzyszy im opracowanie kompleksowego planu konserwatorskiego, a zakaz wywożenia próbek uniemożliwia przeprowadzenie koniecznych badań.

3. Warunki klimatyczne i ich wpływ na stan zachowania odkrytych budowli. W pustannym, gorącym klimacie z niską wilgotnością względną zabytki świetnie się zachowują, często dzięki naturalnej osłonie z warstwy suchego piasku. Jednak już sam fakt odkopania zabytku powoduje gwałtowne wysychanie połączone z wysalaniem i w efekcie nieuchronne zniszczenie malowidła, tkaniny czy mumii. Odślonięte budowle narażone są na szybką erozję spowodowaną silnymi, częstymi wiatrami, nasłonecznieniem i dużymi wahaniami dobowymi temperatury. Poza tym deszcze, które w Dongoli są rzadkością, spadają jednak w porze deszczowej z dużą intensywnością, rozmywając powierzchnię glinianą tych konstrukcji.

Powyższe czynniki zadecydowały o tym, że wszystkie prace konserwatorskie prowadzone dotychczas w Dongoli miały ratunkowy charakter, którego celem było doraźne zabezpieczenie przy użyciu najprostszych metod i dostępnych materiałów.

Sposoby zabezpieczeń

Często jedyną metodą zabezpieczenia konstrukcji, tanią i skuteczną, jest szybkie ponowne zasypanie piaskiem. Zastosowano ją w gorzej zachowanych lub niedekorowanych pomieszczeniach klasztoru, osła-

2. Rekonstrukcja ścian klasztoru i zabezpieczenie dachu
2. The reconstruction of the monastery walls and the securing of the roof

niając koronę murów gliną lub nieprzemakalną folią. W pomieszczeniach z cennymi malowidłami domurowano ściany do wysokości stropów, zamurowano wejścia i przykryto je dachem.

Do rekonstrukcji ścian użyto cegieł palonych, jako trwalszych i lżejszych, które różnią się też kolorem od oryginalnych, mułowych. Przykrycie konstrukcji dachem z żerdzi i liści palmowych zalepionych gliną nie tylko odcina źródła zagrożenia, ale też gwarantuje względnie stabilne parametry temperatury i wilgotności (il. 2).

W wypadku malowideł szybka stabilizacja odślonianych powierzchni jest bardzo istotna. Do zabezpieczenia wilgotnych tynków, tuż po ich odślonieniu

3. Zespół klasztorny p. w. Św. Trójcy — widok ogólny
3. The Holy Trinity monastic complex — general view

użyto z dobrym rezultatem emulsji i dyspersji wodnych (Mowilith D-50, Primal AC 33). Rozważa się możliwość odcięcia niektórych malowideł i przeniesienia ich do muzeum w Chartumie. Wysuszone mniejsze fragmenty malowideł znalezione w gruzie zalegającym pomieszczenie zabezpieczano 3% roztworem Paraloidu B-72 w toluenie lub etanolu i 5% PVA w toluenie. Przechowuje się je w skrzyniach

Conservation Problems of the Twelfth-century Monastic Complex in Old Dongola (Sudan)

The ruins of an early mediaeval town have been the focal point of excavations conducted for the past thirty years by Polish archeologists in Old Dongola, the capital of Christian Nubia. A monastic complex was discovered in 1991. The object was built of mud bricks and baked bricks bound with mud mortar. Paintings and inscriptions are

z piaskiem. Na krawędzie zachowanych na murach tynków założono opaskę z zaprawy mułowej sporządzonej ze starych cegieł.

Wnioski

Obecna sytuacja polityczna i ekonomiczna pozwala jedynie na naukowe opracowywanie odkryć, bez możliwości trwałego zabezpieczenia lub ekspozycji ruin Starej Dongoli. Skromne fundusze i ograniczony czas trwania kampanii wykopaliskowej decydują o prowizorycznych rozwiązaniach konserwatorskich, a metody odsłaniania (wyrwykowe sondáže) utrudniają kompleksowe zabezpieczenie. Cegła mułowa i wzniesione z niej budowle sprawiają konserwatorom wiele trudności. Prymitywna ręczna produkcja, niejednolita technologia, różna kompozycja składników i duża wrażliwość na wilgoć powodują, że trudno znaleźć idealny środek do ich konserwacji.

Narzuca się refleksja, że konserwatorzy nie są w stanie sprostać wyzwaniu, jakim są odkrycia archeologów. Może więc nie odsłaniać nowych stanowisk (il. 3), jeżeli nie potrafimy ich dobrze zabezpieczyć?

preserved on the walls while fragments of murals and sculptural decorations (ceramic grills and stone stelae) were part of the debris. On-the-spot conservation of the walls and murals was carried out immediately upon their discovery. The author considers the possibilities of a complete conservation programme.